

IVAN LAJIĆ

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

Mehaničko kretanje stanovništva i regionalni razvoj

SAŽETAK

Cilj ovog članka jest pokazati u kolikoj mjeri mehaničko kretanje stanovništva utječe na osnovne procese regionalnoga razvoja i kakav je taj odnos u pojedinim povijesnim razdobljima. Razmatra se utjecaj migracija na posredno ili neposredno definiranje regionalnih struktura, međudnosa i procesa. Utjecaj migracija na regionalni razvoj valja promatrati uzimajući u obzir njegovu dvostruku funkciju. Mobilni dio ljudske populacije (migracijski kontingent) mehanički mijenja svoj geografski položaj napuštanjem regije podrijetla i tako proporcionalno svojem demografskom obujmu »odnosi« u imigracijsku regiju svoj humani potencijal (biološki, strukturalni, kulturni itd.) osiromašujući time regiju svoga podrijetla u onoj mjeri u kojoj obogaćuje imigracijsku regiju. Svaki oblik migracija neizbježno utječe na regionalno ishodište, ali i na migracijsko odredište. Ako regiju promatramo kao zasebnu teritorijalnu jedinicu u kojoj ne postoje restriktivne migracijske barijere, ovisno o predznaku selidbenoga salda možemo govoriti o emigracijskoj, imigracijskoj ili migracijski neutralnoj regiji. U prvom je slučaju riječ o snažnijem mehaničkom odljevu iz regije od istodobnog mehaničkog priljeva u tu regiju. U drugom slučaju u regiju se useljava više stanovnika nego što iz nje iseljava, a u trećemu, migracijski uravnoteženu slučaju, razina emigracijskih tijekomova jednaka je ili gotovo jednaka imigracijskim tijekomovima. U posebnom poglavlju raspravlja se o pozitivnim i negativnim učincima migracija na demografski razvoj regije primitka i regije podrijetla migranata.

KLJUČNE RIJEČI: regija, regionalni razvoj, migracija, emigranti, imigranti

1. Mehaničko kretanje stanovništva kao pretpostavka definiranja regije

Ovdje se razmatraju učinci glavnine modaliteta mehaničkoga kretanja ljudske populacije na formiranje regije, njezinu strukturu i njezin razvoj. Pojam regije u našem će slučaju *podrazumijevati dinamičku fizionomijski relativno homogenu teritorijalnu jedinicu koja se prema nekim prirodnim i društvenim sadržajima u određenom stupnju razlikuje od drugih teritorijalnih jedinica*. Poimanje regije polazi od njezina sadržaja, gdje su prirodne, ali još više antropogene pojave te njihove interakcije različite – kako strukturalno tako i prema intenzitetu. Dakle, osnovni su sadržaji regije prirodna osnova i antropogeni učinci.

Slijedom toga regiju valja shvatiti kako dijalektičku kategoriju u interakcijskoj vezi prirodnih i društvenih čimbenika. Nakon što su tisućama godina dominirali prirodni čimbenici, s povijesnim razvojem proizvodnih snaga i sve većim utjecajem antropogenih silnica društveni čimbenici sve više determiniraju ljudsko djelovanje. Iz toga proiz-

lazi da je regija povijesna kategorija podložna mijenama u kojoj su osnovni polovi priroda i čovjek, pri čemu određeni *procesi* čine njihov *međudnos*. Danas više ne postoji *isključivo* prirodna regija; u svakoj je posredno ili neposredno prisutan ljudski utjecaj. Ako kao primjer uzmemo regije pojedinih endema unutrašnjosti Amazonije kao ekstreman slučaj regije izdvojene na osnovi jednoga kriterija (*single-feature region*), vidljivo je da je u novijemu povijesnom razdoblju već došlo do očitih promjena *granica regija* pojedinih vrsta jer su se pod utjecajem ljudskoga čimbenika dogodile globalne klimatske promjene čiji su se učinci osjetili i u onim prirodnim regijama kamo ljudska noga još nije stupila.

Regija u kojoj prevladavaju prirodni sadržaji mogla je nepromijenjeno trajati tisućljećima, sve dok na nju nije utjecao čovjek. Time je završila dugotrajna *prva* horološka etapa predljudskoga i ranoljudskoga postojanja regije, koja je bila određena fizičko-geografskim pojavama. Tada regija dobiva novo značenje, a na dotadašnju relativnu statičnost i gotovo prirodnu danost počinje djelovati transformacijska antropogena dimenzija, koja iznova definira fizionomiju teritorija. Od dvaju podsustava, prirodnoga (autohtonog) i unesenoga (antropogenog), stvara se nov višeslojni sustav čiji je daljnji razvoj determiniran ljudskim utjecajem.

Čovjek je kroz povijesna razdoblja donekle svjesno, a donekle spontano otkrivao prirodno značenje regije. Njezini, u prvo vrijeme prirodni sadržaji *privlačili* su ga ili *odbijali*. Prirodni resursi i pretežno ugodna klima bili su još od razdoblja prvobitnih zajednica kvalitativni preduvjet za nastanak prvih regija stalnoga ljudskog prebivanja, a potom u višoj razvojnoj fazi ljudske zajednice upravo se na tim prostorima utemeljuju prva naselja. Tako prestaje dominantno nomadsko razdoblje ljudske povijesti, apsolutne dominacije stihijskih migracija,¹ ili prema Petersenu (1958: 256–266) tzv. *prehistorijskih lutanja* i poimanja regije kao potrošačkog resursa. Kad su se spoznale komparativne vrijednosti i prednosti regija, one se napučuju usmjerenim migracijama. Tako završava *druga etapa* povijesnoga migracijskog razvoja regije, koja se prepoznaje po tome što čovjek više nije isključivo dio njezine prirodne osnove (objekt), nego aktivan i svjestan čimbenik koji utječe na regionalne sadržaje, što postaje osnovom razlikovanja i identiteta regije.

Treća etapa razvoja regije kao povijesne kategorije kronološki se jasnije može ograničiti, a bitni čimbenici koji je definiraju jesu globalne *seobe naroda*, *formiranje država* te slijedom toga organizirane *borbe za teritorij* odnosno pojedinu regiju. To je vrijeme velikih migracijskih turbulencija gdje je prisutna uzročno-posljedična povezanost između *prisilnih i dobrovoljnih migracija* i još više lančanih *prisilno-prisilnih migracija*. Na-

¹ Svaki pokret pojedinca ili masa nije migracija. Kroz povijest su prisutni brojni pokušaji klasificiranja mehaničkoga kretanja. Najčešće se razlikuju (prema Pjaniću, 1957: 112–113):

- *invazije*, kao mehaničko kretanje prvobitnih ljudskih zajednica prahistorijskoga doba, gdje se osvajaju novi prirodni i životni areali,
- *osvajanja*, kao pokret nomadskih naroda prema već utemeljenim državama i civilizacijama temeljenim na višim razinama ratarskih kultura,
- *kolonizacija*, kao svojevršno osvajanje koje provodi zemlja više civilizacijske razine nad zemljom nižega razvojnog stupnja,
- *migracije*, kao suvremeni oblik međunarodnoga mehaničkoga kretanja stanovništva čija je posljedica brži gospodarski razvoj, kako zemalja imigracije tako i zemalja odljeva migranata.

kon velikih seoba i formiranja država te oformljene relativno stabilne karte svijeta, masovne migracije naroda prestaju, a naknadne sporadične migracije uzrokovane su jedino ratnim sukobima pojedinih suvereniteta ili njihovih asocijacija. Upravo zbog međudržavnih ratova prevladavajući oblik migracija postaju *unutarnje migracije*, gdje se osobito podanici rubnih područja (regija) nesigurnih granica pojedinih carstava sele prema sigurnijim područjima. Tako se već u tom povijesnom kontekstu mogu i unutar političkih granica definirati *regije emigracije i imigracije*. Ratovima ugroženija rubna pogranična područja (najčešće neke markgrofovije, krajine, sandžaci, tampon-zone itd.) postaju poprišta učestalijih emigracijsko-imigracijskih strujanja jer jedno stanovništvo napušta teritorij, a drugo ga naseljava, i to ponajprije nacionalno i vjerski ugroženo stanovništvo susjednih država. U toj etapi razvoja regija se od *kulturne ili nekog oblika fizionomijske regije* sve više promatra kroz razdiobu naselja, gdje se na jednoj strani razvijaju gradske, a na drugoj ruralne regije.

Posljednji kronološki modalitet regionalnih migracija možemo nazvati *radnim ili prevladavajuće ekonomskim migracijama*. »Početak kapitalističke ere označen je optimističkim shvaćanjem važnosti veličine stanovništva za jednu zemlju. Otkrivanje i kolonizacija do tada nepoznatih golemih prostranstava (Amerike, Afrike, Australije), povećanje produktivnosti i prinosa u poljoprivrednoj proizvodnji, uvođenje novih poljoprivrednih kultura koje su bile izdašniji izvor hrane i omogućavale bolje korištenje zemljišta (krumpir, kukuruz), dali su osnovu za brži porast stanovništva. Realni izgledi povećanja blagostanja i bogatstva pokazivali su potrebu povećanja stanovništva. Brzi razvoj gradova i manufakturne proizvodnje, kolonizacija i vođenje dugotrajnih ratova stvorili su jaču potražnju za ljudima. Moć pojedinih zemalja i njihovi izgledi u međusobnom rivalstvu, počeli su se mjeriti brojem stanovništva« (Wertheimer-Baletić, 1999: 64).

Brojni tehnički izumi, veća proizvodnja hrane, pogotovo u kapitalističkim zemljama, i prije svega porast zdravstvene zaštite, čija je najveća posljedica bilo smanjenje mortaliteta novorođenčadi, izazvali su radikalne promjene ukupnoga kretanja stanovništva i restrukturiranje njegovih sastavnica. Na temelju demografskog iskustva brojnih europskih kapitalističkih zemalja, ali i njihovih regija, naknadno će se utemeljiti općeprihvaćena teorija demografskoga razvoja koja počiva na interakcijskom učinku mortaliteta i nataliteta. Ona je poznata kao teorija demografske tranzicije i promatra razvoj stanovništva u tri etape (predtranzicijska,² etapa demografske tranzicije³ i posttranzicijska etapa⁴). Za migracijske poticaje značajan je ranotranzicijski demografski režim, koji je razvio jače akceleratorne brza industrijskoga rasta, što je ostavilo posljedice, bilo neposredne, bilo s određenim vremenskim odmakom, te je djelovao na sve sadržaje društveno-gospodarskog razvoja.

² Dugotrajno povijesno razdoblje visokih stopa nataliteta i mortaliteta te niska ili nulta stopa prirodnoga prirasta stanovništva.

³ Radikalne promjene u stopama. U prvoj podetapi javlja se pad mortaliteta te visoke i još stagnirajuće stope nataliteta. Slijedi slabiji pad stope mortaliteta, ali se događa strm pad nataliteta. U trećoj podetapi demografske tranzicije stopa mortaliteta stagnira na niskoj razini, a već dosegnuta razina nataliteta neznatno se smanjuje. U prvim dvjema podetapama prirodni je prirast stanovništva velik, a u trećoj se podetapi vidljivo ublažava.

⁴ Posttranzicijsku etapu obilježava vrlo nizak ili nulti prirodni prirast stanovništva, što je posljedica vrijednosno sličnih, niskih stopa mortaliteta, ali i nataliteta.

Utemeljenjem kapitalističkoga gospodarstva te razvojem industrije i njezinom prostornom koncentracijom, demografske procese u pojedinim regijama definiraju radne imigracije, bilo unutardržavne, bilo vanjske. U prvome slučaju riječ je o migracijama iz sela u grad, a u drugome je podrijetlo migranata također pretežno selo, ali migracijska distanca mnogo je veća i uglavnom je posrijedi prekomorsko useljavanje. Migracijska su odredišta kontinenti, prije svega Sjeverna Amerika,⁵ gdje se migranti od seoskog proletarijata transformiraju u industrijski proletarijat, i zatim Južna Amerika, gdje je migrant u novoj postojbini radno angažiran u industriji, ali i za te prostore tipičnim oblicima poljoprivrede. Sličnu situaciju nalazimo i u Australiji.

Tranzicijski učinci postaju pretpostavka funkcioniranja kapitalističkoga sustava, kojemu je nužna raspoloživa brojna i jeftina radna snaga, koja se regrutira najprije iz agrarnih viškova seoskoga stanovništva, a potom se temelji na formiranoj rezervnoj vojsci radnika, velikim dijelom lociranoj u gradovima i njihovim predgrađima. Regiju primarno definiraju čimbenici proizvodnje: rad i kapital, a sve manje njeno prirodno-geografsko značenje, pa čak i prirodno bogatstvo. Sa stajališta proizvodnoga procesa regiju tako možemo uvjetno definirati kao proizvodno-teritorijalni kompleks s određenom proizvodnom fizionomijom ovisnom o ekonomskim i prirodno-geografskim uvjetima. U tom suvremenom poimanju, regija postaje svojevrsna kategorija s fleksibilnim značajkama budući da se kao kriterij formiranja regije postavlja alokacija kapitala ili radne snage na jednom prostoru.⁶ Stoga je prema suvremenoj definiciji regija »mjesto, to jest prostor ljudskih akcija koje uvjetuju postanak i promjene socijalne strukture« (Paasi, 1996: 115). Dakle, teži se optimalnu kombiniranju čimbenika proizvodnje, što se jednostavno može definirati kao izbor alokacije osnovnih materijalnih sredstava za rad. Optimalnost se posebno prepoznaje u procesu približavanja materijalnih sredstava za rad brojnijoj te kvalitativno i strukturalno slojevitijoj radnoj snazi ili poticanju aktiviranja mehaničkoga odnosno prostornog približavanja radne snage (bilo koji modalitet migracija) materijalnim čimbenicima proizvodnje. Suvremenoj regiji sve manje trebaju ostale komparativne prednosti, tako da se tamo gdje se još donedavno nije moglo ni zamisliti formiranje regije ako ne postoje određene uvriježene pretpostavke regije, usmjerenim investicijama može postići da postanu vrhunski prepoznatljive regije. Primjer je turistička regija Las Vegas, u kojoj je koncentrirano najviše svjetskih turističko-ugostiteljskih sadržaja: ona ne ispunjava nijedan standardni kriterij turističke regije, međutim, zahvaljujući golemim novčanim sredstvima, to je pustinjačko područje SAD-a postalo središte svjetske zabave u kojemu je zaposleno mnoštvo ljudi, pretežno u uslužnim dje-

⁵ U razdoblju transformacije agrarnoga veleposjeda u SAD-u, nastaje specifični oblik prisilnih migracija iz Afrike, gdje se u najokrutnijim prisilnim migracijama modernoga doba dovlače robovi s tog kontinenta i prisiljavaju se na nemilosrdan robovski rad. Pitanje ropstva postaje povodom građanskog rata u Americi, u kojemu na jednoj strani sudjeluju agrarne regije, pobornice robovlasničkoga sustava, a na drugoj su države protivnice ropstva i pobornice kapitalističkoga najamnog rada. Dakle, za taj se povijesni primjer može reći da su prisilne migracije i eksploatacija prisilnih migranata objektivno formirale konzervativne regije te demokratski naprednije regije zemlje koja je utemeljena na prethodnim migracijama.

⁶ U povijesti ekonomske misli za određeni broj ekonomista (List, Thünen, Weber, Lösch, Isard, Palander i dr.) rabi se zajednički pojam »regionalisti« jer ističu da regionalni razvoj i ekonomija prostora sami po sebi izražavaju suverenitet regije i primarno značenje teritorija nad razvojem cjelokupna gospodarstva.

latnostima. Takvi primjeri regionalne transformacije međuodnosa fizičke osnove i društvene interakcije moraju se odraziti na teorijskom planu i formiranju »novog koncepta regije« (Gilbert, 1988: 208). »Regija se, prema novim koncepcijama, utvrđuje kompleksnije, pri čemu se odnos čovjeka i prirode osvjetljava kroz akcije društva, bez obzira na to izdvaja li se ona na političkoekonomskoj ili kulturološkoj osnovi« (Vresk, 1997: 275). Takvi su primjeri, a osobito formiranje regija po jednom kriteriju, u Hrvatskoj donedavno bili vrlo rijetki. Kod nas je poznat slučaj formiranja tekstilno prerađivačke industrijske regije Hrvatskoga zagorja, gdje se u ranome razvojnom stupnju kapitalizma utemeljila tekstilna industrija gotovo u svakom iole većem zagorskom naselju (Varaždin, Krapina, Zabok, Oroslavje itd.) jer se na obilju jeftine *in situ*, pretežno ženske i niskokvalificirane ponude radne snage mogao stvarati takav oblik radno intenzivnoga gospodarstva. Tako dotadašnja isključivo agrarna regija prelazi u drugu fazu regionalnoga razvoja, što vjerno i primjerom odražava definiciju *regionalnog razvoja kao kompleksnog pojma dinamičkih promjena regionalnih struktura*. S našeg stajališta, promatrajući regiju kroz komponentu mehaničkoga kretanja stanovništva, dotadašnje statično stanovništvo prelazi u kategoriju radnika *cirkulanata*⁷ ili *komutanata*.⁸ U takvoj regionalnoj razvojnoj transformaciji i dotadašnje isključivo agrarno domaćinstvo postaje mješovito, a seljak uz zadržavanje tradicionalne poljoprivredne aktivnosti postaje i mješoviti radnik (seljak radnik; *part-time farmer*).

2. Tipovi prostorne pokretljivosti i definiranje regije

Glavni cilj ovoga rada jest određivanje uloge svih tipova odnosno oblika migracija u posrednome ili neposrednom definiranju regionalnih struktura, međuodnosa i procesa. U prvoj etapi razvoja regionalne strukture migracije primarno su posljedica određenih regionalnih pretpostavki (prirodnih i alohtonih). Na višem stupnju regionalnog razvoja one postaju neizostavna kategorija funkcioniranja, pa i opstanka suvremene regije specifičnih značajki (industrijske, gradske, turističke itd.). Migracije i ovdje valja shvatiti u njihovoj dvostrukoj funkciji. Budući da mobilni dio ljudske populacije (migracijski kontingent) mehanički mijenja svoj geografski položaj napuštanjem regije podrijetla, proporcionalno svojem demografskom obujmu »odnosi« u imigracijsku regiju sav svoj ljudski potencijal (biološki, strukturalni, kulturni itd.) pa time osiromašuje regiju svoga podrijetla u onoj mjeri u kojoj obogaćuje imigracijsku regiju. Dakle, svaki oblik migracija neizbježno, sustavom »spojenih posuda«, akcijom i reakcijom utječe na regionalno ishodište, ali i na migracijsko odredište.

Koliko migracije sudjeluju u strukturi odnosno sadržaju regije, ovisi o dvama bitnim metodološkim preduvjetima. Jedan je definiranje mehaničkoga kretanja ovisno o pretpostavljenim granicama regije, a drugi je na prvi pogled »nemigracijski« i odnosi

⁷ »Rečeno je da cirkulacija razumijeva različite učestale oblike prostorne pokretljivosti s povratkom u mjesto stalnog boravišta. Navedeni su njezini pojavnici (dnevna, tjedna, povremena, slučajna, sezonska cirkulacija), te istaknuto da je funkcija cirkulacije usko povezana s modernizacijom društva« (Nejašmić, 2006: 191).

⁸ Komutant je u hrvatsku demografiju kao stranu riječ uvela Maria Oliveira-Roca uz obrazloženje da za sudionika u kružnome (cirkulirajućem) kretanju u hrvatskom jeziku ne postoji prikladniji izraz (Oliveira-Roca, 1987: 43). Poslije će taj izraz biti zamjenjivan pojmom »cirkulant« (Lajić, Podgorelec i Babić, 2001; Nejašmić, 2006).

se na određivanje granice odnosno teritorijalnog opsega pojedine regije. Prvi zadire u osnovno poimanje prostorne pokretljivosti stanovništva, i ako promatramo mehaničko kretanje stanovništva unutar i između regija koje rezultira promjenom prebivališta, govorimo o užoj definiciji prostorne pokretljivosti odnosno o migracijama. Ako svoje promatranje fokusiramo na sve oblike prostorne pokretljivosti, koja osim trajnog preseljenja stanovništva obuhvaća i njihovu pokretljivost (kontinuiranu i redovitu) koja ne završava trajnim preseljenjem (cirkulacija), govorimo o široj definiciji mehaničkoga kretanja. Kombiniranjem uže i šire definicije prostorne pokretljivosti stanovništva neke regije možemo odrediti i *stupanj ukupne regionalne pokretljivosti stanovništva*. Jedna od mogućih kombinacija, bez obzira na intenzitet tih pojava u regiji, jest da stanovništvo regije ima značajke migratibilnosti ako njegovo stanovništvo čini useljeno stanovništvo i stanovništvo koje se redistribuira unutar regije. Druga je kombinacija da regija nema useljenog stanovništva, ali ima stanovništvo koje cirkulira unutar regionalnog teritorija. Treća opcija jest da se stanovništvo useljava u regiju, ali ne cirkulira. To može biti i emigracijska regija u odnosu na druge, dalje ili bliže teritorijalno-administrativne jedinice, čije stanovništvo ne cirkulira ili se ne redistribuira unutar regionalnih granica. Bez obzira na te teorijske migracijske regionalne modele, modernu regiju obilježava i emigracija i imigracija, i redistribucija i cirkulacija. Time regija apsolutno opravdava definiciju prostora *otvorene populacije* mekih granica.

Nameće se uopćeno pitanje zašto dolazi do migracijske privlačnosti odnosno emigracijskih pretpostavki pojedinih regija (Šimunović, 1994: 43). Još su krajem 19. stoljeća utemeljitelji prvih migracijskih modela (Ravenstein, 1895, prema Wertheimer-Baletić, 1999: 290) zaključili da je ključni migracijski poticaj, koji inicira mehaničko kretanje stanovništva kako bi ono ostvarilo materijalnu promjenu odnosno boljitak u imigracijskoj regiji, ekonomski motiv. On se do danas u svojoj naravi nije promijenio, premda je poprimio druge modalitete. Tako će i razvojem modela migracija ekonomski čimbenik biti okosnica promišljanja migracijskih poticaja. Bez obzira na to je li riječ o vrlo rabljenu modelu »privlačenja-odbijanja« E. Leeja, gravitacijskim modelima, modelima optimalnih lokacija ili modelima *cost-benefit*, neizostavno se, posredno ili neposredno, dolazi do ekonomskih čimbenika migracija, koji su opet najupečatljiviji indikatori razvijenosti regije. Usporedno s takvim razmišljanjima postavljalo se i pitanje najkvalitetnijeg odabira metoda egzaktnog određivanja razine razvijenosti regije. Brojni su pristupi i indikatori razvijenosti regije. S aspekta potencijalnoga migranta razvijenost regije promatra se kao razina dosegnutoga životnog standarda ili kvaliteta života njezinih stanovnika. Prvi je pojam donekle uži i više ga vežemo uz ekonomske i socijalne indikatore, to jest objektivne okolnosti regije podrijetla ili regije primitka. Objektivni indikatori najčešće obuhvaćaju dosegnuti društveni proizvod po stanovniku, stopu godišnjih investicija, stopu nezaposlenosti i zaposlenosti, stopu smrtnosti novorođenčadi, tjedni radni režim (broj radnih sati na tjedan), kontingent stanovništva ispod definirane granice siromaštva i druge mjerljive (najčešće službeno i kontinuirano mjerene) gospodarsko-socijalne statističke kategorije. Subjektivni indikatori temelje se na pojedinčevu doživljavanju i vrednovanju društvenih uvjeta, a uključuju zadovoljstvo životom, zadovoljstvo poslom koji pojedinac obavlja, percepcijom ostvarenja pravde u društvu itd. (Janzen, 2003: 7–8; Noll, 1996). Promjene u tim pokazateljima interpretiraju se kao poboljš-

šanje odnosno pogoršanje kvalitete života u nekom društvu. Logično je da pogoršanje kvalitete života bez obzira na njezinu dosegnutu razinu izaziva određenu nesigurnost u pojedinca i potencijalnu emigracijsku namjeru. S druge strane, prosperitetna i dinamična regija gdje su relevantni pokazatelji kvalitete života sve bolji i prepoznatljiviji postaje regija privlačnosti za migrante bliže i dalje distance.

Promatramo li regiju kao zasebnu teritorijalnu jedinicu u kojoj ne postoje restriktivne migracijske barijere, ovisno o predznaku selidbenog salda možemo govoriti o emigracijskoj, imigracijskoj ili migracijski neutralnoj regiji. U prvome je slučaju riječ o snažnijemu mehaničkom odljevu iz regije od istodobna mehaničkog priljeva u tu regiju. U drugome slučaju u regiju se useljava više stanovnika nego što se iz nje iseljava, a u trećemu, migracijski uravnoteženu slučaju, razina emigracijskih tijekova jednaka je ili gotovo jednaka imigracijskim tijekovima. Naravno, u sva tri promatrana slučaja mora se naglasiti razdoblje na koje se odnose migracijska salda budući da u pojedinim (ponajprije međupopisnim) razdobljima predznaci selidbenih salda mogu biti različiti pa se ne može *a priori* govoriti o nekoj regiji kao emigracijskoj ili imigracijskoj. Ako se dominiranje određenoga migracijskog tijeka kontinuirano nastavlja, terminologija se mijenja, tako da u praksi često za neku regiju kažemo da je tradicionalno emigracijska ili imigracijska. Globalnijom usporedbom širih regija (državnih, potkontinentalnih, kontinentalnih) mogu se uočiti regije dugotrajno snažnije atrakcije te u tom slučaju govorimo o širim regijama svjetskih imigracijskih strujanja (Sjeverna Amerika, Australija, razvijeni Sjever i razvijeni Zapad, industrijske regije itd.) i, na drugoj strani, o emigracijskim regijama obuhvaćenima širokim pojmom »nerazvijeni«: Treći svijet, nerazvijeni Jug, agrarne zemlje itd. Ako suzimo razinu promatranja na prostor unutar regija, dolazimo do iste terminologije. Tu se odvijaju migracije između *periferije i jezgre*, gdje je jezgra regionalno urbano središte ili povezani urbani i suburbani sustav, dok se emigracijska periferija prije svega naziva ruralnim prostorom. U dihotomnoj razdiobi prostorne pokretljivosti, međuregionalni odnos u prvoj skupini regija jesu migracije budući da velike međuregionalne distance pretpostavljaju trajno (ili u radno aktivnom razdoblju) preseljenje stanovništva u regije atrakcije, dok unutarregionalna polarizacija pretpostavlja, osim migracija, i cirkulaciju između periferije i regionalne jezgre.

3. Prostorni opseg i problem granica regije

Tradicionalne teorije regija (najbrojnije su bile geografske) polazile su od dvaju nezaobilaznih principa poimanja regije. Prema prvome, svaka je regija *neponovljiva i jedinstvena prostorna cjelina*, a prema drugome to je *homogena cjelina*, što omogućuje regionalna razgraničenja odnosno prostornu regionalizaciju. Logična posljedica toga jest da je regija prostorno nedvosmisleno definirana jedinica koja mora biti omeđena jasnim, ali samo *zamišljenim granicama*. Međutim, ubrzan društveno-gospodarski razvoj svih dijelova Zemlje koji teži univerzalnoj globalizaciji revidirao je poimanje regije. Razvoj raznovrsnih oblika komunikacija preispituje koncept pretpostavljenih regionalnih granica. Unatoč tim procesima u političkom poimanju (politička regionalizacija), u brojnim zemljama diljem svijeta javlja se nov politički koncept u kojemu regije teže političkoj, a time i teritorijalnoj autonomiji i regionalnoj samostalnosti (pritom se prije

svega rabe povijesni i društveno-gospodarski argumenti, pa i etnički kriteriji) kojoj se pak sustavno suprotstavlja dosadašnja homogena država odnosno njena središnja uprava. Nasuprot toj »tvrdoj regionalizaciji« razvija se drugi pol regionalnog pristupa, »meki regionalizam«, u kojemu je regionalnost definirana preko regionalnoga kulturnog identiteta. Toj dvojnoj političkoj razdiobi možemo suprotstaviti treći, funkcionalni regionalni, točnije antiregionalni proces, gdje su osnovni čimbenici regionalnih transformacija »gospodarstvo, infrastruktura, usluge te gradovi i njihova funkcijska koncentracija« (Šimunović, 1994: 46). U takvu ustroju i stalnim dinamičkim regionalnim transformacijama zaobilazi se regionalna granica, a osnovna identifikacija (kriterij) regije postaje regionalna gravitacija odnosno gravitacijsko područje, koje ni u jednom trenutku nije strogo definirano jer ovisi o snazi i međudnosu navedenih čimbenika. Ovdje valja istaknuti da tradicionalna regionalizacija (koja počiva na nekom od društveno-gospodarskih kriterija) vidljivo blijedi, a umjesto nje dominantno postaje središnje mjesto koje svojim utjecajem na okolinu zapravo definira regionalno okružje ili, pojednostavljeno, samu regiju. Tako je moguće utemeljiti jedan sustav nodalno-funkcionalne regionalizacije temeljene na različitu utjecaju urbanih središta shvaćen kao »živi organizam u prostoru i vremenu«. »Centralno funkcionalne areale utjecaja (regionalno okruženje; op. I. L.) odgovarajućih središta moguće je utvrditi na osnovi teritorijalnih kompetencija centralnih institucija i složenih kretanja stanovništva prema centrima zbog zadovoljavanja brojnih i raznovrsnih materijalnih, kulturnih i drugih potreba« (Rogić, 1984: 73). Ako kao kriterij formiranja regije uključimo oblike unutarnjih migracija, tim se pristupom jasno opredjeljujemo za regionalni koncept prema kojemu svaka regija mora imati barem jedno *urbano središte* i svoje *gravitacijsko područje*. U takvim se analizama neminovno nameće pitanje prostornog definiranja urbanog središta i, s druge strane, gravitacijskoga područja (gravitacijske zone).

Uobičajeno je da se urbano središte dijeli na uže i šire gradsko područje, u praksi najčešće nazvano gradskom okolicom. Gravitacijsko se područje dijeli na bliže gravitacijsko područje (aglomeraciju) i gravitacijsku periferiju. Čvrste granice, temeljene na mehaničkome kretanju stanovništva, nemoguće je uspostaviti.

Uža gradska područja statistički predstavljaju imenovana gradska naselja koja su u urbanome, komunalnom i pravnom smislu jedinstveno naselje i za koje statističke službe objavljuju jedinstvene podatke. Oblik unutargradskoga mehaničkoga kretanja stanovništva jest cirkulacija, koja može biti dnevno višestruka, a odvija se gradskim javnim prijevozom (prve zone, prvi tarifni razred gradskog prijevoza itd.), osobnim automobilima, podzemnom željeznicom, gradskim autobusima, biciklima; mjesta rada, obrazovanja i javnih usluga mogu tim stanovnicima biti dostupna i pješice. Definicija *širega gradskog područja odnosno gradske okolice* složenija je. Ona obuhvaća naselja u prvome okruženju (»gradski prsten«) užega gradskog područja koja su tijesno povezana s gradom. Uobičajeno ih se naziva prigradskim naseljima, a statistički su posebno izdvojena. Urbano i komunalno razlikuju se od užega gradskog područja, premda se stanovništvo alternativno koristi i ponuđenim sadržajima gradske jezgre. U drugoj fazi kapitalističkoga razvoja (industrijalizacija) u tim se naseljima velikim dijelom grade veliki tvornički kompleksi pa ih osim prigradskoga načina stanovanja (vrlo često tipizirana naselja) obilježava i industrijski pejzaž. Podrijetlo stanovništva pretežno je imigrantsko.

Bliže gravitacijsko područje čini sustav urbanih i poluurbanih naselja osjetno nižeg stupnja centraliteta nego što ga ima regionalno središte. To su satelitska naselja s određenom funkcionalnom autonomijom koja u svome okruženju također imaju najčešće svoje uže gravitacijsko područje. Podrijetlo stanovništva također je mješovito. Participacija autohtonoga i alohtonog stanovništva uglavnom je približna. Mehaničko kretanje stanovništva tog prostora odvija se dvosmjerno. Dio stanovništva naselja nižeg stupnja centraliteta dnevno cirkulira u naselje višeg stupnja centraliteta. Tom se cirkulacijskom korpusu pridružuje i stanovništvo okolice malih centara. Međutim, to stanovništvo više cirkulira sa svojim mikrocentrom. Ako dođe do trajnog preseljenja stanovništva okolice malih satelitskih naselja, vjerojatniji je odabir novog mjesta stanovanja regionalno središte nego manje i bliže urbano naselje nižeg stupnja centraliteta.

Regionalna periferija jest prijelazno i dodirno područje sa susjednim regijama. U njoj prevladava najčešće ruralno stanovništvo ili stanovništvo malih mješovitih naselja. Uglavnom je to domorodna populacija, koja se pri participaciji u značajnijim urbanim uslugama ne koristi isključivo gradskim regionalnim središtem kojemu administrativno pripada. U nekim se situacijama to stanovništvo (stanovništvo kao potrošač i stanovništvo kao proizvođač) usmjeruje i prema središtima susjednih regija. Takvo je i njihovo mehaničko kretanje, koje uvelike ovisi o regionalnim investicijama, dinamici zapošljavanja, razvoju školstva, zdravstva, trgovine itd. Smjerovi dnevne cirkulacije višestruki su, a ako dođe do preseljenja stanovništva, njihovo regionalno središte dominira kao migracijsko odredište, ali je prisutna i migracijska distribucija prema okolnim regionalnim središtima.

4. Migracije i demografski razvoj regije

S razvojem suvremenih migracija postalo je sve prisutnije preispitivanje korisnosti odnosno poteškoća koje su uzrokovale migracije, kako za regiju primitka tako i za emigracijsku regiju.

Sudionike migracija (migracijskog tijeka) valja promatrati kao »migracijsku masu« ili »obujam migracija«, a u daljnjoj analizi neminovno se dolazi do raščlambe sveukupnoga migracijskog tijela na funkcionalne skupine. Dijelevći »migracijsku masu« prema biološkome kriteriju, uspostavljamo demografski pristup migracijama i njezinim učincima na regiju podrijetla ili primitka migranata. Kriterij radno aktivne strukture migracijskoga korpusa usmjeruje raščlambu migracija na gospodarsku analizu korisnosti migracija, kako za emigracijsku tako i za imigracijsku regiju. U tom se slučaju migracijski korpus promatra kao čimbenik proizvodnje i manifestira kao ponuda i potražnja za radnom snagom. Moderno istraživanje regionalnih učinaka migracija ne zadovoljava se uporabom samo jednoga od tih dvaju ključnih kriterija migracija, nego ih kombinira uz uključivanje novih pa se analiza proširuje izvan demografskih i gospodarskih okvira, ulazeći najčešće u politička, kulturna, ekološka, prostornoplanska, psihološka i ostala područja.

4.1. Utjecaj migracija na demografski razvoj regije podrijetla

Dva su osnovna preduvjeta u raščlambi međuregionalnih migracija. Jedno od polazišta jest ocjena razine društveno-gospodarskoga razvoja regija među kojima se odvija

migracijski proces. Drugi povezujemo s migracijskom distancom, gdje je vrlo značajno obuhvaća li ona migracije unutar pojedine države ili migracije prelaze državnu granicu. U prvome primjeru govorimo o unutarnjim migracijama, a u drugome su istraživanja vezana uz međunarodne odnosno međudržavne migracije. Valja napomenuti da distanca svojom veličinom ne treba biti značajna da bi bile posrijedi međudržavne migracije (primjerice pogranične migracije), ili suprotno, da svojim vrijednostima može biti iznimno velika, a da posrijedi budu unutarnje migracije (primjerice europsko-sibirske migracije u Rusiji, američke migracije u SAD-u itd.).

Razina društveno-gospodarskoga razvoja regije vrlo je vjeran odraz i neposredan indikator demografskih procesa odnosno demografskoga stanja pojedine regije, čime se osobito bavi teorija demografske tranzicije. Nisko razvijene regije (niskostagnantne regije prema Okunu i Richardsonu /1961/) pretpostavljaju prevladavajuću agrarnu strukturu regije, radno intenzivno gospodarstvo, nisku razinu dohotka i standarda te agrarnu prenapućenost, a od demografskih pokazatelja valja istaknuti visok natalitet tih regija, niže i srednje stope mortaliteta, viši mortalitet dojenčadi, prevladavanje muškog stanovništva u spolnom sastavu, kraći životni vijek populacije, njezinu nižu prosječnu dob itd. Kad je riječ o naseljskoj strukturi, u takvim regijama prevladava seosko stanovništvo i seoska naselja, dok gradska naselja imaju niži stupanj centraliteta. Visokonatalitetne regije u kojima prevladava mlada populacija i gdje se agrarna prenapućenost ne može riješiti razvojem viših gospodarskih sektora potencijalno su emigracijska područja. Da bi se jedna latentna migracijska populacija transformirala u aktivni migracijski korpus, pretpostavka je liberalni politički sustav države kojoj regije pripadaju. To znači da država (odnosno države) među kojima se odvija migracijsko strujanje svojim aktima ne sputava migracije odnosno da država ne predstavlja antimigracijsku barijeru. Da bi se u takvoj situaciji stvorio migracijski poticaj, treba postojati informacija o migracijama i svijest o optimalnom izboru imigracijske regije koja prije svega utjelovljuje potražnju za migrantima. U tom se trenutku, ako je već došlo do spoznaje o migracijskome odredištu, odluka o migracijama spušta na razinu pojedinca i njegova je osobna odluka (koju promišlja kao suprotstavljanje troškova i dobiti migracija) hoće li postati dijelom migracijske »mase«.

Kad su posrijedi sastavnice ukupnoga kretanja stanovništva, mehaničko kretanje stanovništva uzrokuje jasnije definirane kratkoročne ili pak dugoročne promjene u biodinamičkome kretanju populacija ili demografskim strukturama u odnosu na prirodno kretanje stanovništva, bilo regija podrijetla ili primitka migranata. Ako je riječ o malim populacijama, demografske su transformacije očitije. Još od najranijih analiza migracija postavljalo se pitanje njihove demografske koristi ili štete za emigracijsku regiju. Naime, oduvijek je bilo jasno da u migracijama sudjeluju samo »izabrani« dijelovi populacije i da se potražnja u imigracijskoj regiji usmjeruje prema određenim populacijskim strukturama. To je migracijska pojava koju je još krajem 19. stoljeća Ravenstein⁹ nastojao definirati kao svojevrсни migracijski zakon prema kojemu u svakom migracijskom tijeku postoji selektivnost migranata. Ta selektivnost ponajprije je određena po-

⁹ Prema Wertheimer-Baletić (1999: 292), sedmi Ravensteinov »zakon o migracijama« glasi: »glavnina migranata su odrasli: cijele obitelji rijetko migriraju izvan svoje domovine«.

tražnjom za migrantima, što znači da se stvara svojevrsan migracijski odnos između potencijalnoga emigracijskoga korpusa regije podrijetla i regije budućeg naseljavanja migranta. Regije primitka istodobno mogu biti različite, bilo prema geografskoj lokaciji, bilo prema dosegnutoj razini društveno-gospodarskoga razvoja, te svojim selektivnim kriterijima potiču interes dijelova potencijalne migracijske »mase« emigracijske regije da istodobno migrira u različitim smjerovima.

Jasno je da se mehaničkim odljevom stanovništva odnosno negativnim migracijskim saldom broj stanovnika regije smanjuje. Hoće li se smanjenje broja stanovnika smatrati pozitivnom ili negativnom demografskom pojavom, ovisi o predmigracijskom stanju regije i učincima koje je emigracija izazvala. Ako je riječ o demografski prenapučenoj regiji u kojoj je razina nataliteta visoka, rađanje nekontrolirano, a socijalna i gospodarska perspektiva loša, odljev dijela stanovništva smatra se prihvatljivom i poželjnom pojavom jer se stanovništvu koje je otišlo, ali i stanovništvu koje je ostalo otvaraju bolje razvojne perspektive (»socijalna kapilarnost«). Za emigracijsku regiju veoma je značajna hipotetična kategorija »optimalnog broja stanovnika«, a to je »... pretpostavljeni broj stanovnika koji strukturalno zadovoljava tehničko tehnološke i razvojne potrebe neke regije, omogućava onu biološku reprodukciju koja će stvarati pretpostavke budućeg regionalnog održivog razvoja i biti okvir formiranja radne snage potrebne ostvarenju razvojnih ciljeva regionalne politike« (Lajić, 1997: 26).

U suvremenim migracijama (etapa radnih migracija) nepromijenjena je selektivnost migracija prema *dobi migranata*. Migranti su uvijek pripadnici mlađe populacije, najčešće mlađe radno aktivno stanovništvo, a prema biološko-reproduktivnim značajkama stanovništva to je mlađe žensko fertilno stanovništvo. Dakle, migranti su dio populacije u najkvalitetnijoj biološkoj i radnoj dobi. Njihovim odlaskom regija podrijetla ostaje osiromašena u dijelu populacijske »jezgre«.¹⁰ To se kratkoročno zorno prikazuje na grafičkoj slici, tzv. dobnj piramidi, gdje nakon prikaza dječje i omladinske populacije dolazi do, ovisno o intenzitetu iseljavanja, urušavanja odnosno sužavanja donjeg dijela sredine piramide. Dugoročnije gledano, budući da je migracijski kontingent »odnio« potencijalno rađanje, sužava se i baza piramide jer se smanjuje apsolutni broj živorođenih, a kako se više smanjio broj živorođenih nego indeks smanjenja ukupne populacije emigracijske regije, i stopa nataliteta mora biti manja. Analogna pojava jest povećanje mortaliteta. Budući da je migracijski kontingent mlađi dio populacije, njegov je mortalitet manji od ukupnoga mortaliteta regije podrijetla. Kada se emigracijom smanji ukupno stanovništvo, to se smanjenje prije svega odnosi na onaj dio njegove mlađe populacije koja ima nizak mortalitet. Tim procesom populacija prosječno stari, uza sve veći udio starijega stanovništva u ukupnome, a posljedica je povećanje stope mortaliteta.

¹⁰ Taj problem jezgrovito je istaknuo D. Pejnović (2004: 703): »Opadanje broja stanovnika, kao rezultat radne emigracije, istodobno je posljedica i uzrok zaostajanja u regionalnom razvoju. Kako se u pravilu iseljava mlađe stanovništvo (mladi i mlađi naraštaji zrele dobne skupine), to zbog slabljenja radnog potencijala periferije uzrokuje njezino još veće zaostajanje u regionalnom razvoju. U isti mah dolazi i do pogoršanja strukturalnih i biovitalnih karakteristika preostalog stanovništva, što se neposredno (procesom starenja i prirodnog pada) odražava na još intenzivnije smanjenje broja stanovnika periferije.«

Kad je riječ o pokazateljima dobne ovisnosti, u ukupnoj dobnoj ovisnosti većim smanjenjem stanovništva dobne skupine između 15 i 64 godine $P(15-64)$ nego dječje uzdržavane skupine $P(0-14)$ koja je eventualno otišla s roditeljem migrantom u inozemstvo, raste ukupni koeficijent dobne ovisnosti emigracijske regije (k_{dm})¹¹

$$kd = \frac{P(1-14) + (65 \text{ i više})}{P(15-64)}, \quad kmd = \frac{P(0-14 \text{ manje } m) + F(65 \text{ i više})}{P(15-64 \text{ manje } m)}$$

Posljedice koeficijenata dobne ovisnosti najvidljivije su u ovisnosti staračkoga kontingenta. To je koeficijent koji pokazuje brojčani odnos starijeg stanovništva, iznad 64 godine, u odnosu na cjelokupnu populaciju radno aktivne dobi (od 15 do 64 godine). Budući da starački kontingent ne emigrira, a unutar populacije radno aktivne dobi selektira se glavina migracijske mase, normalno je da ovisno o intenzitetu emigracije raste i koeficijent dobne ovisnosti staračkoga kontingenta.

Selektivnost prema spolu migranata relativno je promjenjivija kategorija u usporedbi sa selektivnošću migranata prema njihovoj dobi. Međutim, promatramo li povijesno novije migracije, bez obzira na migracijsku distancu, može se ustvrditi da su u migracijskim strujanjima prevladavali muški migranti. To se osobito odnosi na vrijeme ranijeg iseljavanja iz Europe usmjereno prema Novome svijetu, a na višem stupnju kapitalističkoga razvoja i potražnje za sve brojnijom i usto jeftinijom radnom snagom žene postaju sve prisutnije u unutarnjim, ali i međunarodnim migracijama. Takva situacija morala je biti praćena mnogim svladavanjima društveno-gospodarskih i kulturnih barijera regija podrijetla migrantica, što je potenciralo i njihovu ravnopravnost po spolu, kako unutar došljačke tako i u populaciji zavičajne regije. U regijama starijega iseljeništa zbog odlaska pretežno muške populacije stopa feminiteta nadvisivala je stopu maskuliniteta. To je rezultiralo dodatnom nepovoljnom pojavom, a to je bila niska stopa nupcijaliteta, što je na kraju dovelo i do smanjenje stope nataliteta. Razvojem prometnih komunikacija pojačale su se migracije bliže distance, kao i cirkulacija radne snage, što je potenciralo žensku migraciju. U pojedinim je regijama zbog ženidbenih migracija u kojima je sudjelovalo više ženske populacije došlo do neočekivanih promjena u brojčanom odnosu spolova u emigracijskim regijama. U novonastalome stanju raste stopa maskuliniteta, što dovodi do povećane leđičnosti mlađega muškog stanovništva.

4.2. Utjecaj migracija na demografski razvoj regije primitka migranata

Regija primitka migranata u boljoj je poziciji od regije njihova podrijetla budući da ona uspostavlja kriterije selektivnosti migranata. Ta je selektivnost velikim dijelom određena strukturalnom potražnjom za radnom snagom, što se u demografskom području pretežno determinira selektivnošću prema dobi i donekle prema spolu. Potražnja je definirana gospodarskom strukturom imigracijske regije, njezinom raspoloživom radnom snagom, a u organiziranim regionalnim gospodarstvima potražnja za radnom snagom vezana je uz dugoročnije strateške gospodarske, ali katkad i demografske ciljeve. Visoko rastuće, to jest razvijene regije crpe od nisko razvijenih regija vitalniji dio. Ipak, migranta ne treba isključivo promatrati kao konačni »broj« radno aktivnog stanovništva.

¹¹ m = obujam migracija.

Premda u inicijalnoj useljeničkoj fazi radnik migrant rijetko dovodi svoju obitelj u novu postojbinu, mogući su sljedeći scenariji. Prema prvome migrant je neoženjen samac i sklopit će brak dolaskom u imigracijsku regiju, upoznavši bračnog partnera u zemlji primitka (najčešće iz imigracijskoga kontingenta). Prema drugome migrant nakon faze prilagodbe sklapa brak s osobom iz zemlje podrijetla s kojom je prije emigracije imao vezu (zaruke, obećanje) koja je uključivala plan zajedničkoga života u inozemstvu. Osim svojim fizičkim dolaskom u imigracijsku regiju, što je rezultiralo povećanjem broja stanovnika, migrantska populacija u pravilu ima višu stopu nataliteta nego domorodna populacija, što je dodatno povećanje broja stanovnika imigracijske regije. U nerazvijenim zemljama (Afrika, Azija, Južna Amerika) stihijske migracije odvijaju se bez obzira na gotovo nepostojeću potražnju među nisko razvijenim ruralnim regijama i gradovima koji ne nude posao golemoj pristigloj migracijskoj masi. Tako višemilijunski gradovi brojnih zemalja nerazvijenoga svijeta nezaustavljivo rastu bez urbanističkih planova i novootvorenih radnih mjesta i stoga u urbanom pejzažu prevladavaju slamovi, a u socijalnoj strukturi stanovništvo ispod granice egzistencijalnoga minimuma.

Imigrantsko stanovništvo u prosjeku je mlađe od domorodnog, a u imigracijskome kontingentu gotovo ne postoji staračka populacija. Stoga su imigracijom zemlje primitka, odnosno njihove novonastale populacije, pomlađene. Nesumnjivo je da je i koeficijent dobne ovisnosti starijega stanovništva smanjen, dok koeficijent ukupne dobne ovisnosti ovisi o odnosu dobnih kohorti radnoga imigracijskoga kontingenta i broja migrantima pridružene djece. U migracijskoj praksi ipak se događa da se imigracijom taj sintetski dobni koeficijent smanjuje. Također je uobičajeno da, najčešće kratkoročno, imigracijom u regiji primitka migranata poraste koeficijent maskuliniteta, ali teorijski je moguć i porast stope feminiteta ako je zemlja imigracije svojom useljeničkom kvotom determinirala ona zanimanja u kojima prevladava ženska migracijska populacija. Dok u regiji podrijetla migranata emigracija u pravilu ne izaziva promjene u nacionalnoj strukturi, narodnosni sastav regija primitka migranata može se ovisno o intenzitetu imigracije bitno promijeniti, što izaziva drukčije ponašanje domorodne populacije. Ona se zbog sve brojnijih imigranata i njihove reproduktivne snage osjeća ugroženom (ksenofobija, getoizacija, rasna diskriminacija itd.).

LITERATURA

- GILBERT, Anne (1988). »The New Regional Geography in English and French-Speaking Countries«, *Progress in Human Geography*, god. 12, br. 2, str. 208–228.
- JANZEN, Bonnie (2003). *An Evaluation of the Federation of Canadian Municipalities Quality of Life Reporting System*. Saskatoon, Sask.: University Institute for Social Research.
- LAJIĆ, Ivan (1997). »Suvremena demografska problematika Jadranskih otoka«, u: N. Starc et al. (ur.). *Nacionalni program razvitka otoka*. Zagreb: Ministarstvo razvitka i obnove, str. 13–33.
- LAJIĆ, Ivan, PODGORELEC, Sonja i BABIĆ, Dragutin (2001). *Otoci – ostati ili otići?* Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- OKUN, Bernard i RICHARDSON, Richard (1961). »Regional Income Inequality and Internal Population Movement«, *Economic Development and Cultural Change*, br. 9, str. 142–148.

- OLIVEIRA-ROCA, Maria (1987). *Cirkulacija radne snage*. Zagreb: IDIS.
- NEJAŠMIĆ, Ivo (2006). *Demogeografija – stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*. Zagreb: Školska knjiga.
- PAASI, Anssi (1986). »The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity«, *Fennia*, god. 164, br. 1, str. 105–146.
- PEJNOVIĆ, Dane (2004). »Depopulacija županija i disparitet u regionalnom razvoju Hrvatske«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 13, br. 72–73, str. 701–726.
- PETERSEN, William (1958). »A General Typology of Migration«, *American Sociological Review*, god. 23, br. 3, str. 256–266.
- PJANIĆ, Zoran (1957). *Stanovništvo u ekonomskoj teoriji*. Beograd: Nolit.
- ROGIĆ, Veljko (1984). »Jednostavnost i fleksibilnost koncepta nodalno-funkcionalne diferencijacije SR Hrvatske«, *Geografski glasnik*, Zagreb, br. 48, str. 72–80.
- ŠIMUNOVIĆ, Ivo (1994). »Regionalni sindrom Hrvatske«, u: Mate Maras (ur.). *Prilozi za hrvatski nacionalni program*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 43–49.
- VRESK, Milan (1997). *Uvod u geografiju – razvoj, strukture, metodologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Mate.

Ivan Lajić

MECHANICAL MOVEMENT OF THE POPULATION AND REGIONAL DEVELOPMENT

SUMMARY

The objective of this article is to show the extent to which mechanical movement of the population influences basic regional development processes, and what that relation is in individual historical periods. The effects of migration on indirect or direct definition of regional structures, interrelations and processes are considered. When the influence of migration on regional development is being viewed, its twofold function should be taken into account. The mobile part of the human population (the migrational contingent) changes its geographical position mechanically by leaving the region of origin and thus, proportionally to its demographic volume, »carries off« its human potential (biological, structural, cultural etc.) into the immigrational region, in this way impoverishing the region of its origin to the extent to which it enriches the immigrational region. Each form of migration unavoidably influences the regional starting point and the migrational destination as well. If we regard the region as a separate territorial unit in which no restrictive migrational barriers exist, we may speak of a region that is neutral from an emigrational, immigrational or migrational aspect, depending on the qualifying sign on the migration balance. In the first case, it is a matter of a more intensive mechanical outflow from the region than the simultaneous mechanical inflow to that region. In the second case, more people are moving into the region than are moving out of it, while in the third, the migrational balanced case, the level of migrational flows is equal or almost equal to immigrational flows. In a separate chapter, there is a discussion on the positive and negative effects of migration on the demographic development of the receiving region and on the region of origin of the migrants.

KEY WORDS: region, regional development, migration, emigrants, immigrants

Ivan Lajić

MOUVEMENT MÉCANIQUE DE LA POPULATION ET DÉVELOPPEMENT RÉGIONAL

RÉSUMÉ

L'objectif du présent article est de montrer dans quelle mesure le mouvement mécanique de la population influe sur les processus fondamentaux de développement régional, et comment évolue ce rapport d'une époque à l'autre. L'auteur étudie l'influence des migrations sur la définition directe et indirecte des structures régionales, des relations interrégionales et des processus régionaux. L'influence des migrations sur le développement régional doit être considérée en tenant compte de sa double fonction. La part mobile de la population humaine (contingent migratoire) change mécaniquement de position géographique en quittant sa région d'origine et « emporte » proportionnellement à son ampleur démographique son potentiel humain (biologique, structurel, culturel, etc.) dans la région d'immigration, appauvrissant ainsi la région d'origine dans la même mesure dans laquelle elle enrichit la région d'immigration. Chaque forme de migration exerce inévitablement une influence tant sur la région d'origine que sur la destination migratoire. Si nous considérons la région comme une unité territoriale dénuée de barrières migratoires restrictives, nous pouvons en fonction du solde migratoire qualifier les régions de région d'émigration, d'immigration, ou neutre. Dans le premier cas, le nombre de départs est supérieur à celui des installations. Dans le deuxième cas, les installations sont plus nombreuses que les départs, et dans le troisième cas on observe un équilibre, avec un nombre de départs égal ou presque égal à celui des installations. L'auteur consacre un chapitre au débat sur les effets positifs et négatifs des migrations sur le développement démographique de la région d'accueil et de la région d'origine des migrants.

MOTS CLÉS : région, développement régional, migration, émigrants, immigrants